

NÉPRAJZI JEGYZETEK KAZINCBARCIKÁRÓL (Különös tekintettel az életmód és az árucserre folyamataira)

VIGA GYULA

Kazincbarcika, vagyis az e néven egyesült *Alsó- és Felsőbarcika*, *Sajókazinc* (1899-ig Kazinc) és *Berente* tradicionális kultúrájának, gazdaságnéprajzának felvázolása sajátos feladatot jelent a népelet kutatója számára. * Első pillanatban – a város mai arculatát látva – talán megoldhatatlannak tűnt, hiszen a hagyományos életmód átalakulását kevés helyen kísérte a településkép olyan radikális megváltozása, mint éppen itt, s a tradicionális kultúra keretei és jelenségei talán kevés helyen kerültek szembe ilyen élesen az új gazdasági és politikai rend elképzeléseivel, mint fiatal Sajó-völgyi városunk esetében. Mindez azonban – éppen a fentiekből eredően – sajátos lehetőséget is jelent a néprajzi vizsgálódáshoz. Jelen tanulmány – elsősorban a hagyományos gazdálkodás és az árucsererekapcsolatok területén – éppen ennek a gyors átalakulásnak, s tradicionális tevékenységi formáknak a rétegződését próbálja felvázolni, elsősorban a javak cseréje, a táji kapcsolatok vonatkozásában, az etnoökológia lehetőségeinek figyelembevételével. Ennek során a recens adatgyűjtés eredményeit is fel kellett használni a rendelkezésre álló, meglehetősen szűkös forrásanyag mellett. Hangsúlyoznom kell, hogy munkám, nem a modern értelemben vett „városi néprajz” szempontjait követi, hanem kifejezetten a hagyományos kultúra egykori vonásaira, ill. azok felbomlására, eltűnésének okaira próbál választ keresni.

A néprajz hagyományos vizsgálati módszere Kazincbarcika kutatásában a további egy-két évtizedben is számottevő eredményeket hozhatna, s a sajátos jelenségek mellett a tradicionális kultúra átalakulásának, számos általános trendjének leírására is alkalmas lenne, pl. az életmód, a mentalitás, az identitás vonatkozásaiban. Mindezek nem csupán az etnográfia, ill. a társadalomtudományok számára szolgálnának lényeges tanulságokkal, hanem olykor választ adhatnának a mai társadalom, az emberi kapcsolatok számos ellentmondása, feszültsége kialakulásának ma még gyakran megválaszolatlan kérdéseire, s megváltoztathatatlanak tűnő jelenségeire is. Ez azonban nem jelen dolgozat témája. Magam csupán arra vállalkozom, hogy a néprajzi vizsgálatok számára törvényszerű kereteket szabó *tér és idő* koordinátarendszerében vázoljam a népelet, elsősorban az életmód és ennek kapcsán a gazdasági, kulturális érintkezések, a táji és társadalmi munkamegosztás módosulásait, a kapcsolatok alakulását.

Amint arra a *Frisnyák Sándor* által szerkesztett gazdaságföldrajzi monográfia vizsgálati eredményei rámutattak, Kazincbarcika földrajzi helyzete, fekvése egyaránt tükrözője a lokális fejlődési lehetőségeknek, a nagytáj általános jellemzőinek, valamint tükrözik az utóbbi táji kapcsolatait is.¹ A Sajó vízjárta alluviuma a *rét- és legelőgazdál-*

*A tanulmány 1988–89-ben készült, egy tervezett Kazincbarcika-monográfia fejezeteként.

1. *Frisnyák Sándor* (szerk.): *Kazincbarcika földrajza*. Kazincbarcika 1979. 7.

kodás hagyományos térszíne, ami az ígás- és hízóállatok tartását biztosítja, megteremt-
vén a hagyományos *paraszi gazdálkodás* egyik ágazatának lehetőségeit. Az ármentes
teraszok és a Tardona-völgy a *szántóföldi növénytermesztés* bázisai (elsősorban kenyér-
gabona, de más gazdasági növények is), ami az élelmiszertermelés, az önellátás és
mezőgazdasági reprodukció elengedhetetlen feltétele. A dombok alacsonyabb lejtői a
nagy hagyományú *szőlészet* és a *gyümölcstermesztés* térszínei, s az életmód egésze
szempontjából nagy jelentőségű az *erdő*.²

A 18. században – az urbáriumok alapján – a Sajó-völgy termékeny medencéjére
általánosan jellemző mezőgazdálkodású jobbágyfalvak húzódnak itt, igen közel egy-
máshoz, melyek életmódjában a szántóföldi növénytermesztés, a nagyállattartás, vala-
mint a nagy múltú szőlészet bír meghatározó jelentőséggel. Két természeti adottsággal
szemben egészen a múlt század utolsó harmadáig folyamatos harcot folytat az itt élő
ember. Az egyik az *erdő*, amelytől folyamatosan igyekszik elhódítani a termékeny völgy
mind nagyobb területét,³ elvégezve ezzel a domb- és hegyvidéki zóna „kolonizálásának”
legutolsó feladatát,⁴ valamint a szeszélyes *Sajó*, melynek áradásai igen gyakran veszé-
lyeztetik az emberi munka gyümölcsét. *Berente* urbárium (1770) a település káros
fogyatkozásaként említi, hogy „az Sajónak gyakorta való áradásával Rétyeinkben
kiváltképpen, és az nagy Zapor essők által meredekebb szőlő Hegyeinkben sok károkat
sz szenvedünk.”⁵ A vasúti töltés megépítéséig a víz gyakran pusztította Barcikát is.⁶
Fényes Elek Barcikáról feljegyzí, hogy „a Sajó árjaitól sokat szenved, úgy annyira,
hogy áradások alkalmával, csolnakon kell az utcákon járni.”⁷ *Papp Lajos*, a falu „mo-
nográfusa” 1936-ban így fogalmaz: „Itt 8–10 évvel ezelőtt még a lapályokon csak május-
június hónapban lehetett szántani, addig pedig a békák sokasága fülsiketítı lármát
csapott estétıl reggelig... Mikor még a vasút nem épült fel, addig a víz sokszor elıntötte
Barcikát annyira, hogy lóháton, vagy csónakon... közlekedtek a lakosok... A síkságon
80–100 évvel ezelőt a Sajóig rétek, mezők terültek el, amelyen ménesek, szarvasmar-
hák legeltek, ma pedig nagyrészen szántóföld.”⁸

Az egymáshoz nagyon közel fekvő, de településszerkezetileg soha nem érintkező
falvak⁹ számára, a lényegében hasonló földrajzi helyzet ellenére, nem voltak azonosak
a termelési feltételek. Egyértelműen tájékoztatnak erről bennünket az urbáriumok
(1770) 4. kérdőpontjaira adott válaszok, amelyek a települések különös *hasznait* és
kárait veszik számba. Kazinc urbárium szerint: „A rétek szénát Barmainknak az kik
marháival szolgálunk elegendőt, az szántó földek pedig magunk élelmére elegendő
termést adnak.”¹⁰ Lényegesen hátrányosabb helyzetet tükröz Barcika urbárium:
„...káros fogyatkozásai azok, hogy helységünknek határa Lapalyos helyen Lévén, az
Árvizek miat sem szántó földeinknek, sem réteinknek, s barom legelő mezeinknek s
malmunknak is hasznát nem véhettyük. Külömben határunk szűk volta miat, kevés
marhaink számokra, s legeltetésekre más szomszéd külső határokat exarendalunk,
Szőlőink határunkon szintén, Erdők is kevés volta miat el pusztult nem külömben

2. *Frisnyák* i. m. 273.

3. *Frisnyák* i. m. 136.

4. *Ikvai Nándor*: Ökologie und agrokultur. Ethnographica et folkloristica Carpathica 5-6. Debrecen 1988. 87–98.

5. Borsod Megyei Állami Levéltár (továbbiakban BMÁL.) Acta Politica (továbbiakban Acta Pol.) XXII. I. 324.

6. *Bakoss János*: Barcika község monographiája – 1936. Kézirat: Ethnológiai Adattár (továbbiakban EA.) 4830. 2.

7. *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest 1851. I. 92.

8. *Papp Lajos*: Barcika község monografiája – 1936. Kézirat: EA. 4831. 1.

9. *Frisnyák* i. m. 155.

10. BMÁL. Acta Pol. XXII. I. 337.

Nemelylek Lakossaink közül semmit nem szánthatván külső határokrul keresik élelmeket.”¹¹

A mezőgazdálkodás szerencsés feltételeiről ad számot Berente urbáriuma: „Helységünk hasznai igavonó barmaink és csordánk elegendő legelő Mezője, kevés trágyázással szántó földjeink bő termése, Szőlő Hegyeink jó termékenysége, helyben boraink könnyő el adathatása, tűzi és épületre való fánk az Uraság engedelmiből ingyen – Miskolczi piacznak 1 1/2 Mélföldnyire való léte, mind helyben mind Miskolczon vagy nem különben körül belől lévő Szöllős helységben két kezi munkánk által pénz keresésre könnyű alkalmatosságunk...”¹² Berentéről Fényes Elek is feljegyzi, hogy „termékeiből kereskedésre is juttat”.¹³

Az említett adatok tájékoztatnak falvaink külső kapcsolatairól is, s jelzik azt, hogy a bizonyára homogén tevékenységi formák ellenére az egyes települések megtartó ereje, az önellátás foka különböző volt, s lényeges eltérések voltak a jobbágynépesség gazdasági differenciálódásában is. A megélhetést a külső, de közeli munkavállalások segítették, s fontos adalék a más határon való legelőbérlet is.

A paraszti tevékenységet a zsákmányoló gazdálkodás egyes elemei egészíthették ki, mint pl. az 1920-as évekig jelentős halászat. A *Sajó, Hótt-Sajó és a Töltés-árok* halfogása ekkor már csak 1-2 halásznak adott állandó kenyeret, valószínűleg korábban is inkább kiegészítő tevékenységnek számíthatott csupán.¹⁴ Hasonlóan kiegészítő tevékenységet jelenthetett az ártéri és erdei gyűjtögetés, amelyek nyomaikban ugyancsak a II. világháborúig éltek.¹⁵

A múlt század utolsó harmadában a vasútépítés és a bányászat megindulása „ki-egyenlítettte” falvaink gazdálkodásának feltételeit: részben az ármentesítéssel, részben pedig a munkaerő egy részének elszívásával. A gazdálkodás jellegében – recens módzerekkel – nem ragadhatók meg lényegesebb eltérések, s nincs lehetőség arra, hogy a továbbiakban az egyes településrészek helyzetét – e vonatkozásban – külön tárgyaljuk. A gazdálkodás jellegéről adatközlőm így fogalmaz: „Alsóbarcika, Felsőbarcika, Kazinc meg Berente lakói egyformán gazdálkodtak. Nemigen volt különbség az életükben! Berentének meg Kazincnak volt a legjobb határja, a barcikai már egy kicsit talán rongyabb volt, de itt is megéltek belőle az emberek. Már a családok zöme ebből élt, aki nem, az a bányába, vasútra járt dolgozni. A 30-as években 3-4 család volt állandóan bányász Barcikáról, 4-5 vasutas, a többinek volt annyi földje, hogy megélt belőle. A kisebb földűek persze aratást vállaltak mellette a helyi gazdánál meg az uradalomban.”¹⁶

A gazdálkodás, s az életmód domináns jegyeinek egyezése mellett természetesen később is számos eltérő jegy ragadható meg az elődtelepülések gazdasági életében és népességfejlődésében.¹⁷ De talán még az egyes falvak falurészei között is, amint erre *Bakoss János*, Barcika másik „monográfusa” utal 1936-ban: „A három helyre, egymástól mintegy 800 méter távolságban épített s ötfelé húzó községben éles elválasztás állapítható meg, úgy az építkezés, foglalkozás, mint az életmód tekintetében. Található itt zsúpfedelű, vertfalú, égrenyíló kunyhótól az emeletes házig mindenféle épület.”¹⁸

11. BMÁL. Acta Pol. XXII. I. 74.

12. BMÁL. Acta Pol. XXII. I. 324.

13. *Fényes* i. m. I. 121.

14. *Marjalaki Kiss Lajos*: A Sajó népi halászata. Néprajzi Értesítő XVIII. (1931) 110–124.; *Böhm Emil–Gőz Béla–Veress Elek*: Sajókazinc monográfiája – 1936. Kézirat: EA. 4822.

15. *Vö. Bakoss* i. m. 2–3.

16. Saját gyűjtés (továbbiakban Sgy.): Szűcs István 70 éves

17. *Frisnyák* i. m. 120.

18. *Bakoss* i. m. 3.

Ez azonban már a múlt század utolsó harmadában bekövetkezett Sajó-völgyi változások következménye, amelyekről – a tradicionális kultúra egészére gyakorolt – erőteljes hatásuk miatt röviden szólnunk kell.

A Sajó-völgy mezőgazdálkodó térszíne a középkortól kezdve ellátta az itt élő népességet és – a belső migráció és kiegyenlítődés révén – nem kényszerítette más területeken való munkavállalásra. Sőt, adataink azt jelzik, hogy a nagy jelentőségű szőlőkultúra alkalmanként más területek népességének munkaerőfeleslegét is felszívta. A 18. században a gömöriek igen kedvelt kapások voltak a borsodi szőlőkben, s Miskolc szőlőhegyei mellett – pl. a ragályiak – *Sajószentpéteren* vállaltak napszámos munkát.¹⁹ *Sajókazinc* urbáriuma (1770) szerint a település hasznai között említhető: „Mind itt, mind más körül belől lévő Promontoriumokban kapállás által Pénz keresésnek könyű Mógya.”²⁰

A jobbágyfelszabadítást követően a paraszti birtokstruktúra átalakulása szinte egybeesett a borsodi iparvidék nagyütemű fejlődésének második szakaszával, s a vasút majd a herbolyai, sajókazinci és ádámvölgyi bányák megnyitása nemcsak folyamatosan felszívta az agrárszegénység jelentős részét, hanem a két világháború közötti időszakban már – a Heimlich-, Schwartz-, Hegedűs-féle bányaüzemek – olykor munkaerőhiánnyal küzdöttek.²¹

A bányában való munkavállalás azonban nem jelentett szakítást a paraszti munkával. A bányászok jelentős hányada csak az év egy részében dolgozott a széntermelésben, a nagyobb mezőgazdasági munkák idején rendszeresen elhagyta munkahelyét. 1899-ben a Miskolci Kereskedelmi és Iparkamara írja: „Bányáink ideiglenes munkásokra vannak szorítva, kik helyüket folyton változtatják és a munkából a tavaszi mezőgazdasági munkálatok megindultával kilépnek.”²² Mindez jól kitapintható még a két világháború közötti időszakban is. Tanulságos ebből a szempontból néhány statisztikai adat bemutatása.

A II. világháborúba való belépés előtt (1941. I. 1.) a különböző birtokkategóriák megoszlása Kazincbarcika összesítésében a következő képet mutatta. (Mellette az 1949-es adatok).²³

Népesség csoport	1941.		1949.	
	Összes	Kereső	Összes	Kereső
1 kat. hold alatt	67	42	22	13
1–5 kat. hold	199	119	181	100
5–10 kat. hold	156	72	249	175
10–20 kat. hold	163	79	193	120
20–100 kat. hold	119	60	74	75
100 kat. hold fölött	6	2	–	–

19. *Ila Bálint*: Gömör megye I. Budapest 1976. 400.; *Havassy Péter*: A palóc centrum falvainak gazdasága és társadalmi a XVIII. században, 99. (Sajtó alatt a Palóc-monográfia I. kötetében). Ezúton mondok köszönetet Havassy Péternek, hogy kéziratban levő tanulmányát munkámhoz felhasználhattam.

20. BMÁL. Acta Pol. XXII. I. 337.

21. *Papp Attila*: Ismerkedjünk Kazincbarcikával. Kazincbarcika 1974. 13.

22. *Varga Gáborné* (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára. Miskolc 1970. 59.

23. *Varga G.-né* i. m. 284.

A számadatok jól kirajzolják részben azt a kiscsüppöt, amely a bányákban, vasútnál vállal munkát, s mellette a családtagjaival kis birtokát műveli, valamint azt a számottevő gazdagparaszti réteget is, amelyik a nagy munkák, főleg az aratás idején rendszeresen *kepéseket*, aratókat foglalkoztat. Ugyanebből a szegényebb rétegből kerültek ki a nagybirtokok munkásai is.

Kazincon több nagygazda volt, aki *kepést* tartott, mint Barcikán, de a helybeliek nem kényszerültek el máshová a kenyérnek való gabona megszerzésére. Búzát általában 10., árpát a 9. keresztért aratták. A helyi Lichstein uradalomba évente 60–80 pár *kepés* jött aratni *Tardonáról* és *Sajóivánkáról* is. „Apám *kepései* 10. keresztért arattak, árpából 9. kereszt volt az övék. Ezek helybeli aratók voltak, főleg bányászok. Minden gazdának volt biztos embere. De az mind felépítkezett! 6 gazda volt, aki *kepéseket* foglalkoztatott. Meg volt a Lichstein-birtok, ott 60–98 pár *tardonai kepés* dolgozott. Itt a bányászok arattak. A bányatulajdonos szívesen engedte őket nyáron, örült, ha a munkásai kenyérhez jutnak! Ha esett mentek a sihtára, ha nem, jöttek aratni: első volt a kenyér. 24–25 q terményt minden pár *kepésnek* vittem a *gépítés* után, meg 4–5 szeker kukoricát, szeker krumplit. Némelyiknek volt 1–1,5 hold földje is, de tehenet mind tartott. Kaszált részibe takarmányt, vagy utakat kibérelt és azon legeltetett. De minden talpalattnyi hely meg volt dolgozva, nem volt ugar, mint máma! 26–28-ban FAKSZ-os házakban mind felépítkezett. Ezek a *kepések* más munkára is jöttek: kaszáláskor, kapáláskor.”²⁴

A bányamunka és a vasutasság nem csupán a népesség egy részének felszívásával bontotta meg a tradicionális paraszti tevékenység és a paraszti műveltség korábbi formáját, hanem annak mentén erőteljes bevándorlás, népességnövekedés is megindult, ami különösen hangsúlyossá tette a foglalkozási struktúra átalakulását.²⁵

Aktív keresők népgazdasági áganként (%)

Év	Össz. fő.	Ipar	Építő- ipar	Mező- gazd.	Száll. hírközl.	Kereske- delem	Egyéb
1930	1 433	44,1	44,1	36,9	6,4	1,7	10,9
1949	1 759	56,7	1,3	26,8	7,6	1,6	6,0
1960	6 749	62,3	6,5	8,7	5,8	5,4	11,3
1970	12 194	60,3	6,4	5,0	5,5	6,0	16,8

A fentiek mellett véglegesen megpecsételte a paraszti népesség sorsát a szántóföldek területének csökkenése, a termőterületek beépítése.²⁶ (Termelőszövetkezet soha nem alakult Kazincbarcikán.)

24. Sgy. Barczikay István 68 éves

25. *Frisnyák* i. m. 134.

26. *Varga G.-né* i. m. 284. Vö. még: Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény 1870–1970. Budapest 1970. Községsoros adatok.

A határ művelési ágak szerint

Év	Szántó	Kert	Szőlő	Rét	Legelő	Erdő	Nádas	Össz.
1895	3130	176	8	510	450	1900	2	6381
1935	2955	163	87	366	530	1871	–	6310
1965	1344	222	163	113	245	2005	–	6376

A megmaradt mezőgazdasági terület jelentős része *kertté, városellátó övezetté* alakult.²⁷

Jól tükrözik a paraszti tevékenységi forma hanyatlását az állatstatistikák változásai is.²⁸

Az állatállomány összetétele

Év	Szarvasmarha	Sertés	Ló	Juh
1895	959	1654	302	700
1935	740	1114	367	550
1953	452	701	226	211
1960	520	1622	335	109
1966	431	1248	264	176

A hagyományos paraszti kultúra változása szempontjából – a gazdálkodás feltételeinek átalakulása mellett – legnagyobb hatása az új népesség betelepülésének volt. A felszabadulás után a népesség többsége már az ország különböző területeiről bevándoroltakból tevődött ki, s a gyorsan, dinamikusan fejlődő város lakossága nagy területekről verbuválódott. Az ország majd minden területéről költöztek ide, de legtöbben Borsod-Abaúj-Zemplén megye fejletlen gazdasági régióiból (Cserehátból a Bodroghözig) és Szabolcs-Szatmár megyéből.²⁹ A tevékenységi formák átrendeződése mellett ez is meghatározó a tradicionális kultúra szempontjából, hiszen a betelepülők magukkal hozták szokásaikat, egyéni és közösségi magatartásformáikat, de még nyelvüket és gesztusaikat is, ami összességében rendkívül sajátos, heterogén, olykor ellentmondásoktól sem mentes kultúrát eredményezett.³⁰ Hogy már a két világháború közötti időszakban sem gondolhatunk homogén paraszti kultúrára, azt jól jelzik a már idézett monográfus, Bakoss János Barcikáról írt szavai: „Földműves, iparos, vasutas és bányász lakosság partikuláris életét a levante-, polg. lövész és tűzoltó egyesületek összhangba aligha hozhatják.”³¹ Mindezt az elmúlt három évtizedben tovább színezte a bejáró munkásság, valamint az új, városi funkciók hatása.³²

A fentiekén kívül, az ismertetett átalakulásnak volt még egy, jelen tanulmány szempontjából talán legfontosabb hatása: a gazdasági-társadalmi munkamegosztás, a

27. *Frisnyák* i. m. 150.

28. *Varga G.-né* i. m. 284.

29. *Frisnyák* i. m. 120.

30. *Frisnyák* i. m. 151.

31. *Bakoss* i. m. 3.

32. *Frisnyák* i. m. 172–175. passim

termelés és fogyasztás belső arányai, s a gazdasági kapcsolatok korábbi kereteinek átrendeződése. Az alábbiakban ezeknek részletesebb figyelmet szentelek.

A fentebb bemutatott, az aktív keresők népgazdasági áganként való megoszlását reprezentáló táblázat önmagában is figyelmeztet arra, hogy a két világháború között a mezőgazdasági népesség száma az egyéb foglalkozásúak száma alá csökken. A foglalkozási differenciálódás, a gazdasági munkamegosztás erősödése magában hordozza az erőteljes belső élelmiszerpiac, helyi szükséglet igényét. Recens adatgyűjtéseim egyértelműen megerősítik, hogy falvainkból élelmiszer – leszámítva az uradalmak és a nagygazdák terménykereskedőknek nagy tételben eladott gabonáját, valamint a káposztát – lényegében nem került külső piacra. De igazából még helyi, állandó hetipiacok sem működtek az 1950-es évekig, mert a termények, tej és tejtermékek, zöldség, gyümölcs, baromfi, vagyis a hetipiacok állandó áruai már háztól elkelték, ill. a gazdák házakhoz hordva értékesítették. „Hetipiac nem volt a faluban (Barcika). Kedden meg pénteken *Szentpéteren* volt, de innen nem igen jártak be. Nem vittek innen semmit eladni! Megvettek volna itt mindent helyben a háztól. A bányatelepen megvették a tejet, zöldséget, az állomásnál volt a vasutas kolónia meg a villanytelep, ott mindent megvettek volna, ami csak termelt! Főleg házhoz jöttek a dolgokért, csak kevés házhoz hordták ki a parasztok a tejet.”³³ „Piac az 1950-es évektől van, mióta a város elkezdett kiépülni. Azelőtt a villanytelep volt, meg a MÁV kolónia, a parasztasszonyok oda vitték házhoz a holmit. Hordták házhoz tejet is, de volt aki a házhoz járt a tejért.”³⁴ „Nem volt itt piac a háború előtt, nem kellett. Mennyi dolgozó nép volt itt erre a 20–30 *termelőre*? Házhoz jártak a tejért, zöldségért, uborkáért, gyümölcsért. A vasutasok, villanytelepiek, bányászok mind tőlünk vitték el a portékát. Volt néha, hogy 20–30 házhoz mi magunk elhordtuk a tejet. Ki volt mérve mindenkinek, s minden elsején fizettek érte.”³⁵

Berentére – közelsége miatt – nagyobb vonzást gyakorolt a sajószentpéteri piac,³⁶ ám mezőgazdasági termelvényeinek zöme ugyancsak helyben talált vásárlóra.

A helyi piactartás jelentősége akkor nőtt meg, amikor a létszámában felduzzadt, városiasodó települést a helyi őstermelők már nem voltak képesek ellátni, s a város mind több környező települést vont be a javak cseréjébe.

A lakosság élelmiszerellátásában – a helyi kiskerttulajdonosok megnövekedett jelentősége ellenére – fontos szerepet kaptak Sajószentpéter, Múcsony, Sajókaza, Vadna, Dubicsány, ill. a Bán- és a Tardona-völgy falvai, ám az 1964-ben átadott új piac sem oldotta meg egészében a népesség ellátását.³⁷

Természetesen következmény, hogy az 1930–40-es évek jelentős gazdasági felemelkedést jelentettek a középparaszti réteg számára, ami után érthetővé válik, hogy a felszabadulást követően, különösen a kuláklisztázás, az erőszakos beszolgáltatás, majd a művelhető földterületek elvesztése komoly feszültségek kiváltója, majd a hagyományos paraszti létforma végső felszámolásának elindítója lett. Érdemes itt talán közölni egy idős parasztember véleményét: „Az 1930-as években Barcikán nagyon jó volt a megélhetés. Itt volt a vasútállomás, itt volt a kis erőmű, ami Sáta meg Ormos felé adta az áramot. Itt voltak azoknak a dolgozói, akiknek kellett az élelem. 8–10 fillér volt

33. Sgy. Szűcs István 70 éves

34. Sgy. Nagy Béla 58 éves

35. Sgy. Barczikay István 68 éves

36. *Csikvári Antal* (szerk.): Borsod vármegye. (Borsod, Gömör és Kishont K. E. E. vármegyék). Budapest 1939. 17.

37. *Frisnyák* i. m. 150. 289.

egy tojás, 10–12 fillér 1 liter tej, 16–20 forint volt 1 q búza, 100 forint egy fejőstehén, egy borjú 18–20 pengő, egy öltöny ruha 6–8 pengő. *A gazdálkodók urasan éltek!* Apám-nak is sok földje volt, 40 hold, abból Rákosi 30 holdat elvett ingyen!” Hasonló „interjú-részleteket” közölhetnénk, de jelen tanulmánynak nem ez a célja. Az azonban nyilvánvaló, hogy mint minden „új” születése, e „szocialista” város létrejötte is ütött nehezen gyógyuló sebeket.

Mint a fenti adatok jelzik, a hagyományos mezőgazdasági termelés, valamint a bányász- és ipari munkás rétegek a két világháború között, rövid időre sajátos „önellátást” valósítottak meg. Kiszolgálták ezt természetesen egy erősödő bolthálózat is, ahol az iparcikk mellett pékek, hentesek, élelmiszerüzletek, korcsmák és vendéglők sajátos „kisvárosi” ellátást biztosítottak. A korai pénzgazdálkodás, az orvosi, gyógyszerügyi, szülésznői ellátottság, a különböző iparos- és gazdakörök, önképző körök, vallási egyesületek, a vasutas és bányász kultúrházak, az iskolák, a mozi erőteljes polgárosodást indítottak el, melynek eredményeként falvaink gazdálkodásban, viseletben (csak Barcikán 3 szabó volt a 30-as években), mentalitásban lényegesen előtte jártak a környező bükki, ill. Sajó-völgyi településeknek.

A helyi boltok már a két világháború között vonzották a környező falvak népét, majd a II. világháború után a kereskedelmi és egyéb városfunkciók szélesedésével Kazincbarcika vonzáskörzete – Miskolc és Ózd között elfoglalt sajátos helyzetének eredményeként – lényegében állandósult.³⁸ Ennek szerveződése és keretei azonban már semmiben sem emlékeztetnek a tradicionális gazdálkodás szerkezetére, táji kapcsolataira. Ugyanakkor a negyedik X-hez közeledő város még képtelen volt megteremteni azt a gazdasági-kulturális elkülönülést, sajátos arculatot, amire természetesen más városainknak olykor évszázadok álltak rendelkezésére.³⁹

Az egyre erőteljesebbé váló belső piac mellett, különösen a hagyományos paraszti termelés korábbi szakaszaiban, a gazdaság szempontjából is meghatározó volt a külső árucserkapcsolatok rendje. Ennek kereteit a földrajzi adottságok és az azokhoz igazodó termelési rendszerek és tevékenységi formák együttesen lényegében behatárolta. Kazincbarcika földrajzi helyzete jelzi kapcsolatainak főbb irányait is,⁴⁰ bár a gazdasági kapcsolatok iránya és kiterjedése szűkebb, mint a táji érintkezéseké. Településünk eltérő adottságú tájak találkozásánál helyezkedik el, ami önmagában is jelentős felszíni energiákat hordoz. Ezeknek a tájaknak a találkozási pontja a hagyományos népi kultúra sajátos kontaktzónáját alkotja, ami nem egyszerűen választóvonalat, sokkal inkább sokszínűséget jelent.⁴¹ A legfőbb kereskedelmi utat a Sajó-völgy nyitja, amely Miskolc és az Alföld felé biztosít kapcsolatokat, s – főleg Trianon előtt – a Gömöri medence, ill. a történeti Gömör, főleg *Rozsnyó* és *Rimaszombat* felé.⁴²

A természetes útvonalat biztosító Sajó-völgy különböző jellegű és gazdaságú tájakat kapcsolt össze, sokszínű tevékenységi formák, sőt eltérő nemzetiségek között teremtetett kapcsolatot, ill. teremtette meg a kapcsolatok lehetőségét.⁴³ A Sajó-völgyet már a múlt század középső harmadától sajátos kettősség jellemezte e tevékenységi formák vonatkozásában. A jó minőségű szántóföld és a kiterjedt állattartást biztosító rétek és legelők mellett ez a vidék korán iparosodott, sűrű településhálózattal rendelke-

38. *Frisnyák* i. m. 150.

39. *Andor Mihály–Hidy Péter*: Város-szövevény. Kazincbarcika felfejtése. Budapest é.n. (1986) 8.

40. *Frisnyák* i. m. 5.

41. *Paládi-Kovács Attila*: Kulturális határok és kontaktzónák Észak-Magyarországon. *Kunt Ernő–Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc 1984. 61–73.

42. *Frisnyák* i. m. 5–6.

43. *Frisnyák* i. m. 137.

zett, népessége korán polgárosodott, s a 19–20. század fordulójától kezdve általánosan együtt élt települése in a mezőgazdasági és az ipari foglalkoztatás.⁴⁴

A *Tardona-patak* és az Eger felé utat nyitó *Bánpatak* völgye a Bükk felé biztosít kapcsolatot, vele szemben nyílik a Sajó-völgyre a *Szuha-völgy*, ami a Sajó-Bódva közötti dombvidék kijárata.⁴⁵

Természetesen a különböző tájkapcsolatok nem egyforma minőségű gazdasági kapcsolatok hordozói, még a Sajó-völgy egyes szakaszai is eltérő jelentőséggel bírnak. Már Berente idézett urbáriuma (1770) is jelzi a miskolci piac fontosságát. Az 1828-as összeírás adatai a Kazincbarcikát alkotó falvakat Miskolc tiszta piackörzetéhez sorolják, de nem kizárt természetesen, hogy bizonyos vonatkozásokban érvényesülhetett Rimaszombat és Rozsnyó közelsége is.⁴⁶ Az I. világháborút követő határmódosítások a Sajó-völgy felső szakaszával tartott kapcsolatokat végképp lezárták, de hozzájárult ehhez Ózd vonzáskörzetének sajátossága is: az iparvárost körülvevő mezőgazdasági népesség termékeit szívtá fel. Mindezt a következő módon fogalmazta meg adatközlőm: „A falu régen teljesen Miskolchoz kapcsolódott, állandóan oda jártak be az emberek. Ózd felé nem volt érdemes nekünk menni, azt Putnok, Sajóvelezd, Dubicsány, Hét ellátta, azok nyomták a piacot, oda nekünk kár is volt elmenni! A miskolci Búza tér volt a fő piac, még Diósgyőrbe sem nagyon mentünk ki. Régen a Sajó-völgyön nem volt nagy forgalom az országúton. Ózd felé a nagy forgalom inkább vonaton ment, az úton kevésbé.”⁴⁷

Hangsúlyoznunk kell, hogy a határmódosítások előtt bizonyára jelentős volt a Felvidék felé mutató kapcsolat, ám főleg a 23 km távolságra fekvő Miskolc felé irányultak falvaink kapcsolatai, ahová még a várossá válást követően is sokáig bejártak a boltokba is.⁴⁸ A Sajó-völgyön ezen kívül *Sajószentpéter* vásárai voltak jelentősek falvaink árucseréjében, gazdasági életében (lásd alább).

Századunkban – a hagyományos tevékenységi formák rendjében – nem volt igazán jelentős a Bükk településeivel meglévő kapcsolat sem, s még inkább kívül estek a paraszti árucserre érdeklődési körén a Szuha-völgy falvai. A fogatos gazdák csak ritkán kapcsolódtak be a Bükk fájának szállításába, inkább a bükki falvak népessége kereste fel alkalmanként termékeivel településeinket. Rendszeresen megjelentek fedett szeke-reikkel *Bükkszentkereszt* és *Répáshuta* szlovák meszesei,⁴⁹ akik mellett e tájon csupán kis jelentőséggel bírtak az *Aggtelek* környéki meszfuvarosok.⁵⁰ Faeszközöket, főleg villát, gereblyét, jármot, fakanalat, üstbe való kavarót a Tardona-völgyön hoztak árulni: *Dédes*, *Mályinka*, *Nagyvisnyó* felől.⁵¹ Olykor megjelentek falvainkban a tardonai gombaárusok, akik a vasúti kolónián vagy a villanytelepen adták el portékájukat, ám ez alkalmoszerű kereskedelmet jelentett csupán. A bükki kapcsolatok szükségességének legfőbb okát abban kell látnunk, hogy a két világháború között jól felszerelt boltokkal rendelkező, meglehetősen polgárosult falvaink nem szorultak rá a Bükk-vidék népes-

44. *Dobrossy István–Fügedi Márta*: Termelés és életmód. Debrecen 1983. 25.

45. *Frisnyák* i. m. 5–6.

46. *Bácskai Vera–Nagy Lajos*: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest 1984. 45. skk. valamint térképlap

47. Sgy. Barczikay István 68 éves

48. *Frisnyák* i. m. 150.

49. *Viga Gyula*: A Bükk hegység szlovák meszescinek kereskedőútjai az Alföldre. *Ethnographia* XCI. (1980) 252–258.

50. *Molnár Ágnes*: Az égetett mesz értékesítése Aggteleken. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 21. (1983–1984) 132–138.

51. *Viga Gyula*: Tevékenységi formák és a javak cseréje a Bükk-vidék népi kultúrájában. Miskolc 1986. 89–105.

sége által kínált nyersanyagokra és termékekre. Egyre inkább élelmiszerek behozatalára volt szükség, s így kaptak később fontos szerepet a Szuha-völgy falvai, elsősorban Múcsony, bár e terület – bányász népessége révén – ugyancsak összetett gazdasági struktúrával rendelkezett.

A vásárok, az árucserre szervezett alkalmi elsősorban az állatkereskedelem szempontjából bírtak jelentőséggel. A paraszti üzemekben az állatállomány mobilizálható tőkét jelentett, a parasztember abból „pénzelt”, az állatok nevelése, tartása pedig a gazdálkodás egyik meghatározó szférája volt. Falvainkban a szarvasmarha, ló- és sertéstartás volt jelentős, a juhászat csak az uradalmakban divott.⁵² A II. világháborúig a legelőterület elegendő volt, s bőséggel megtermett a széna is; ez utóbbiból időnként eladásra is jutott. Hazajáró *csordájuk* volt, Kazincnak kintháló *gulyája* is, valamint egész évben kijáró *sertésnyájaik*.⁵³ Állatvásárba *Sajószentpéterre*, *Miskolcra*, *Dédestapolcsányba*, *Putokra*, *Szendrőbe*, *Edelénybe* jártak, de a legfontosabb a miskolci vásár volt. Nagy jelentősége volt Sajószentpéter évi öt vásárának is.⁵⁴ amelyek a gazdasági év nagy fordulójához igazodtak. Így beszél erről barczikai adatközlőm: „Szentpéteren olyan vásárok voltak, hogy fel akart billenni Szentpéter! 1500 darab marha meg 3–4000 darab sertés volt egy-egy nagyvásárban! Olyan magyar ökrök voltak, hogy egy-egy pár megvolt 15–16 mázsa! Kondó környékéről ezek a *lassú emberek*, kis földjük volt, azok mind ökröt tartottak. Olyan ökrökkel jöttek be a vásárra, hogy a miskolci meg egyéb mészárosok nem győztek válogatni belőle!”⁵⁵ A vásárba főleg a maguk nevelte, bejáromolt tinókat vitték a jobb gazdáik, vagy a vágni való jószágot. Ez utóbbit a nagy miskolci vágóhidak felvásárlói helyben is keresték: a faluban kötöttek üzletet, a felvásárló fizetett, majd a vágóhíd *hajcsárjai* lábba hajtották a jószágot Miskolcra.

Egészen más kereskedőkörzetet figyelhetünk meg a lovak vásárlásával kapcsolatosan. A lovakat általában alföldi vásárokon szerezték be. *Nyíregyháza*, *Debrecen*, *Fehérgyarmat*, *Jászárokszállás*, *Heves*, *Kápolna*, *Tiszafüred*, *Ónod* voltak a lovak beszerzési helyei, vagyis az *Alvidék*, Szabolcstól Szolnok megyéig. E vonatkozásban a mai Észak-Magyarország és az Alföld között nagy hagyományú kapcsolatrendszer figyelhető meg, amelyet kazincbarczikai adatok is igazolnak. Bár kupecsedő állatkereskedő réteg falvainkban nem alakult ki, de volt néhány szegényebb ember, aki alkalmanként olcsón vett meg gyengébb lovakat, majd némiképp feljavítva adta tovább, vagy csikókat vásárolt, s azokat 1-2 évig tartva, majd betörve adta el némi haszonnal.

Az 1930-as években még Miskolcra és Szentpéterre vitték értékesíteni a sertéseket is, amelyekből egy-két darabot még a szegényebb családok is hizlaltak eladásra. A disznókat a szekérderekben, kikötve vagy ládába zárva vitték a vásárba. Később a sertések általában már háztól, helyben is elkelték.

Az új város felépítése megváltoztatta az állattartás korábbi jelentőségét. Az 1950-es években megszűnt a sertésnyáj legelője, s az *olon tartás* megnehezítette a korábbi haszonvétel lehetőségét. De különösen visszavetette a *kézből való étetés* a ló- és szarvas-

52. Korábban jelentős volt a Sajó-völgy juhászata, s hogy falvainkban is számottevő lehetett, azt igazolják pl. Fényes Elek *Berentéről* írott sorai: „A lakosok az állattenyésztéssel is foglalatoskodnak, s igavonó a szarvasmarhákon kívül, legelőjük szép számú juhokat táplál.” *Fényes i. m.* I. 121. A kérdésről összefoglalóan: *Paládi-Kovács Attila: A keleti palócok pásztorkodása.* Debrecen 1965.

53. Nyár végéig *nagynyáj* járt a legelőre, majd miután az állatok többségét *hízóba* fogták, csak az anyadisznók maradtak a nyájban. A makkoltatás gyakorlatának emléke nem él falvainkban.

54. *Gergely-napi* (március 12.), *Szent György-napi* (április 24.), *Péter-Pál* (június 29.), *Mihály-napi* (szeptember 29.) és *Miklós-napi* (december 6.).

55. Sgy. Barczikay István 68 éves

marhatartást. Igaz, ezek a változások egybeestek a paraszti létforma általános, az ország egész területén lezajló átalakulásával, felbomlásával.

A növénytermesztés produktumai – mint már jeleztem – többségükben helyben találtak vásárlóra. A nagygazdák a gabonát olykor a sajoszentpéteri zsidó terménykereskedőnek adták el a két háború között. A falu azonban – több Sajó-völgyi településhez hasonlóan – elsősorban a *káposztáról* volt híres. Barcikáról Papp Lajos (1936) a következőket írja: „A lakosok ezelőtt inkább az állattenyésztésre, most pedig a földművelésre és termelésre is fektették a fő súlyt. Ma itt legjövedelmezőbb a *káposzta* termelés, amelynek jövedelme 1-2 hold földön – kedvező időjárás esetén – fedezi az adót és a ruházatot. (Kiemelés tőlem. V. Gy.) A határban belterjes gazdálkodás folyik, kedvező fekvése miatt a lakosság a vasúton és jó köves úton közlekedve könnyen tudja értékesíteni terményeit Miskolcon vagy más községekben.”⁵⁶ A barcikai káposzta főleg Miskolcon volt keresett cikk.⁵⁷ Érdemes itt idéznünk két adatközlő, egykori nagygazda vélekedését is: „A falu régen a káposztáról volt híres! Annyi termett, hogy el lehetett volna rekeszteni vele a Sajót! Szekéren hordtuk be Miskolcra. Szerdán, pénteken, néha hétfőn is vittük a káposztát a Búza térre. Ha volt olyan kofa, aki kérte, akkor még szombaton is bementünk vele a piacra. Szép *barinkai káposztát* termeltünk.”⁵⁸ „A falu híres volt a káposztáról, volt akinek 2-3 vagon is termett egy-egy évben. Főleg *Miskolcra* vitték eladni, piacra. Szekérrel nem jártak faluzni a káposztával! De a pénteki piacon a Búza téren volt néha 20 barcikai szekér is! Egyesek próbálkoztak a *mákkal* is: volt hogy besikerült, volt hogy nem.”⁵⁹

Kétségtelen, hogy a termékeny Sajó-menti területeken bolgárkertészet-szerű, intenzív kertkultúra kezdett kialakulni az 1930-as években,⁶⁰ ez azonban nem jelentette a hagyományos mezőgazdálkodás termékszerkezetének átalakulását. A paraszti üzemek többsége továbbra is szemtermelő és állattartó gazdaság maradt, amelyeknek inkább csak gazdasági megerősödését, piaci alkalmazkodását jelentette a káposzta és – kisebb mértékben – a zöldségtermelés.

A fentebb már idézett berentei urbárium a falu hasznai között említi a szőlőhegyek jó termését, valamint a bor helyben történő, könnyű eladhatóságát. Kazinc urbárium (1770) a település hasznaként hasonlólt sorol: „Helységünknek hasznai Határunkban lévő Szöllőnek középszerű termése, annak könnyen való eladása.”⁶¹ Mindkét urbárium Szent György-napig (április 24.) engedi meg a jobbágyoknak a bor árulását. Fényes Elek szerint Berente „szőlőhegye is első osztálybeli borral szolgál”,⁶² Kazincon is van „Bor bőven”.⁶³ Sajnos, a filoxéra nem kerülte el ezt a területet sem, s a nagy hagyományú Sajó-völgyi szőlészetet tönkre tette. Az elpusztult szőlőket később igyekeztek pótolni, de a korábbi szintre soha nem jutott a bortermelés. Az 1930-as években nagyjából fele volt direkttermő a szőlőnek, a másik fele pedig oltvány. Ma már a zalagyöngye a legtöbb. A fentiektől függetlenül, borból mindig önellátó volt a település, de más területen nem kapott piacot. A borkultúra nagy hagyományairól máig tanúskodik a háromszáznál több, ma is meglévő pince.⁶⁴

56. Papp i. m. (kézirat – 1936) 1–2.

57. Bakoss i. m. 2.

58. Sgy. Barczikay István 68 éves

59. A *mák* termesztéséhez: Frisnyák i. m. 278.; Dobrossy-Fügedi i. m. 72–73.

60. Böhm-Gööz-Veress i. m. 9.; Frisnyák i. m. 273–274.

61. BMÁL. Acta Pol. XXII. I. 337.

62. Fényes i. m. I. 121.

63. Fényes i. m. I. 189.

64. Frisnyák i. m. 282.

Megtermett a gyümölcs a pálinkának is, főleg a szilvát szedték össze erre a célra. A pálinkát a háború előtt Sajókazincon főzték egyes környező falvak lakói is.

Nagy hagyománya volt falvainkban a kendertermesztésnek és -feldolgozásnak.⁶⁵ „A két háború közt az asszonyok még mind szóttek-fontak. A szátyfa egész télen dübögött, főleg ahol fiatal, eladó lány volt! A végváznakat bevitték Miskolcra, s ott adták el.”⁶⁶

Nincs lehetőségem arra, hogy valamennyi, falvainkból kimenő és oda beérkező anyagfajta és áruféleség útját nyomon kövessem, kapcsolatait feltárjam. Utalni kell azonban még – a népi építézet anyaghasználatának lokális kötődései miatt – az építőanyagok beszerzésére, mert falvaink a két világháború között e vonatkozásban is a polgárosodás sajátos „átmeneti” jellegét képviselik. Az első világháború után általános, két sor téglá egy sor vályog faltechnikát az 1930-as években a téglafal váltja fel. Amíg korábban lényeges szerepe volt az építkezésben a cigányok által helyben, a Sajó-parton vert vályognak, addigi helyét a Mályiból, ritkábban Putnokról vásárolt téglá vette át. (Kisebb tégláégető üzem helyben is volt a Lichstein-birtokon.) A faanyag nagyobb része helyben kikerült az erdőből, de szerepet kaptak az építőanyag-ellátásban Sajószentpéter és Miskolc fatelepei is.

Jelentős haszna származott a gazdák egy részének a két világháború között a szén értékesítéséből is. A bányák éves termeléséből 5-6% juttatást (*terraneumot*) kaptak azok a gazdák, akik földje alatt a bányafejtések húzódtak. Ennek egy részét a gazdák pénzben kapták meg, gyakran az adójukba utalva, ill. beszámítva, más részét szénben kapták. 40 holdas adatközlőmnek volt olyan éve, amikor 2,5 vagon szenet kapott a bányüzemtől. Néhány fogatos gazda ezt a szenet Miskolcra hordta be eladni. Olyanok is voltak, akik pénzért vették meg a szenet, s Miskolcon jelentős haszonnal tudták eladni. (Az 1930-as években 2,30–2,70 pengő volt egy mázsa szén, ez Miskolcon már 4–4,50 pengőt ért.) Miskolcon a szenet a *Tetemvárnál* adták el, ahol nagy fapiac is működött. A vevő előleget adott, megmondta, hogy a fuvaros hová vigye a tüzelőt, s a vételár többi részét a lepakolásnál fizette ki. De ha már Diósgyőrbe kellett elvinni a rakományt, akkor több fuvardíjat kértek érte.

Bár a Sajó-völgyi vasútvonal 1875–1881 között történt kiépítése (Miskolc–Ózd vonal 1872-ben, Kazincbarcika–Rudabánya 1912-ben) rendkívül jelentős hatást gyakorolt a régió gazdasági életére, s új lehetőségeket teremtett az iparfejlődés, a társadalmi munkamegosztás, nem utolsósorban a Felvidék–Alföld nagytáji kapcsolatai számára,⁶⁷ a paraszti áru szállításában nem kapott a vasút lényeges szerepet. Természetesen a foglalkozási struktúrára, infrastruktúrára, nyersanyagtermelésre és -feldolgozásra gyakorolt hatása közvetve befolyásolta a tradicionális kultúra egészét, legfőképpen az életmódstratégiák formálásával. A mezőgazdálkodás termelési folyamatait kiszolgáló lovas-, ökrös- és tehénfogatok bonyolították a távolsági szállítást is, önálló fuvarosréteg falvainkban nem alakult ki. Csak a II. világháborút követően váltott ipart néhány fogatos, de elsősorban a városon belüli szállítás bonyolítására (TÜZÉP, szénosztályozó, boltok stb.). A bányák és ipartelepek általában saját, alkalmazott fuvarosságot foglalkoztattak,⁶⁸ a jelentős hagyományú Sajó-völgyi fuvarozásban – Trianont követően – a barci-

65. Berente 1770-es urbáriuma szerint a jobbágycsaládok a kenderföld után 1 zsákot és 2 darab fonalat voltak kötelesek adni földesuruknak. BMÁL. Acta Pol. XXII. I. 324.

66. Sgy. Barczikay István 68 éves.; A Borsod megyei vászonkereskedelemhez: *Dobrossy István–Fügedi Márta: A kendermunkákhoz kapcsolódó árucseré Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Balassa Iván–Újváry Zoltán* (szerk.): Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Debrecen 1982. 395–405.

67. *Frisnyák* i. m. 141., 154., 301.

68. Vö.: *Sárközi Zoltán: A Vasgyár és a szénbányászat tájtalalkító hatása és a település fejlődése. Berend T. Iván* (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Ózd 1980. 93.

kai, sajkókazincsi és berentei fogatosok nem kaptak különösebb szerepet. Alkalmanként – főleg télen – a Bükkből fát fafuvaroztak ugyan az állomásokra, ám a hegyekből való fuvarozás nehéz munka volt, ami sajátos jártasságot igényelt, s meglehetősen igénybe vette a fogatolt állatokat is. A bükk fáját főleg *Massa*, *Bükkszentkereszt*, *Dédestapolcsány* és *Nagyvisnyó* fuvarosai szállították a Tardonai-völgyön a kazai és a barcikai állomásra.

A fuvarosréteg hiánya több okkal is magyarázható. A tehetősebb gazdák fogatai számára a mezőgazdálkodás az év jelentős részében elfoglaltságot jelentett. Rendszeresen végeztek fogatos munkát a kisföldű szegénység számára, akik – igás állatok hiányában – ledolgozással, gyalogmunkával, *segítség*gel viszonyították azt. A nagygazdák szántották kepeik földjét, s ők hordták be azok termését is. A szegényebbek egészen a II. világháborúig elsősorban tehenet jármoltak, ami nem is tette alkalmassá fogataikat a távolsági fuvarozásra. A II. világháború előtt már jobbra *pirostarka* marhát tartottak, de néhány pár nagyszarvú *magyar marha* is megérte a háború kezdetét. Mint korábban utaltam rá, a mezőgazdasági termékekből termelt felesleg – leszámítva a káposztát – nem is igényelt olyan tömegű áruszállítást, amit a parasztek ne lettek volna képesek ellátni.

A lófogatós gazdák főleg *lipicai* és *nónius* lovakat kerestek, ritkább volt a *sodrott* és a nagy testű *gidráner*. Csikót általában csak egy-két *jó gazda* nevelt; azt tartották, hogy a csikónak „túl sok abrak kell”.

Falvainkban mindig két állatot fogatoltak, egylovas szekér ritkán fordult elő. (A lovat ilyenkor is egy rúdhoz kötötték.) Az ökrös, ill. tehénfogatok jármait a Bükkből, *Dédestapolcsány* és *Eger* környékéről hozták árulni falvainkba. (Egyes járom is csak elvétve fordult elő, a II. világháború után.) A gazdák rövid szekereket használtak, gyakran fonott *oldalkassal*, faros kasokat ezen a vidéken nem alkalmaztak. A szekéren a szálas rakományt *rudalló kötéllal* rögzítették. Dombos, partos terepen a szekeret *élesbe-* vagy *simába kötött*, láncolt kerékkel fékeztek.⁶⁹

A fogatok mellett jelentős szerep jutott – főleg az asszonyok révén – a hátalásnak, a cipekedésnek is a kereskedelemben, ill. a szállításban. Mégis úgy tűnik – elsősorban a piacok fentebb jelzett alakulása miatt –, ez a fajta gyalogos teherhordás, ami pl. a Bükk falvaiból a piacok felé, vagy a környező falvak felől az 1950–60-as években jellemző volt, a helyi szállításban nem kapott igazán nagy szerepet. Az ismertetett feltételek miatt az itteni asszonyok számára ismeretlen volt a 10–15 km-es gyaloglás, hátalás a piacokra, ami az északi hegy- és dombvidéken általánosan a paraszti gazdálkodás kísérője, s jelentős kereseti forrása. Mindez a korai polgárosodásnak, helyi kereskedelmi hálózatnak a következménye elsősorban.

A Sajó-völgy, s így településeink jelentős átmenő forgalmára Fényes Elek is felhívta a figyelmet. Jelzi, hogy: „A zsidóság a faluszéli az országút melletti korcsma s mézsárszék házakban keresi élelmét.”⁷⁰ Kazincon pedig több kocsmáról é három vendégfogadóról szól.⁷¹ (A múlt században is jelentős a zsidó kereskedő réteg, volt zsinagógájuk is a településen.) De a két világháború között is számos korcsma és vendéglő volt az utak mentén, melyek – a helybeliek mellett – az úton levőket is várták. Barcikán híres volt a *Móckáj* nevű kocsmá (Móritz nevű tulajdonosa nevéből). Nagy forgalmat bonyolított az állomásnál levő *Zöldbab* vendéglő, különösen az utasok jóvoltából. Sok vendéget fogadott a *Filléres* vendéglő, a *Selmeci-féle* korcsma, közel hozzá a *Róth kocsmá* és a *Veres pendel*. Egymáshoz közel voltak *Eckstein* (boltos is), *Kiss József*, *Klein*, *Ungár*, valamint *Schwartz* kocsmája. Híres volt a Felsőbarcikától nem messze,

71. Fényes i. m. I. 189.

69. A jobb oldali ló *rudas*, a bal oldali *nyerges*. Hajtó szavak: *Hozzád! Tüled! Hó! Gyí! Curikk!*

70. Fényes i. m. I. 92.

az országúton álló nagy kő korcsma, amelynek *Szarvas* volt a tulajdonosa, s ahol – a helyi hagyományok szerint – *Sobri Jóska* neve volt belevésve a mestergerendába(!). Ennek udvarán nagy fedett *állás* is volt, ahová éjszakára beálltak a hosszabb úton levők. A leghíresebb *állás* azonban Sajószentpéteren volt, az ún. Mogyorós-udvaron, ami a Sajó-völgy forgalmában rendkívül nagy szerepet játszott.

Az említett korcsmák, vendéglők, állások nem csupán a helyi „szolgáltatás”, ellátás szempontjából voltak jelentősek, hanem a tradicionális kultúra egészét tekintve is. A helybeliek, az eltérő foglalkozásúak, gyakran különböző helyről származók számos ismeretet, információt itt adtak át egymásnak. S hasonlóan, találkozási alkalom, a kultúra átadásának-átvételének lehetősége volt ez a távolabbi tájakról érkezők vonatkozásában is.

A Sajó vízimalmai (Berente,⁷² Kazinc⁷³ és Barcika⁷⁴) általában helyben ellátták az őrlés munkáját, de falvaink lakói alkalmanként *Kállóba*, *Kurityánba*, *Szentpéterre*, *Kazára* mentek malomba, máskor a szomszédos falvak jártak gabonájukkal az itteni őrlő üzemekbe.

Mint hazánk valamennyi településén, falvaink árucseréjének is jellegzetes alakjai voltak az időnként meg-megjelenő *vándorárusok*. A *meszesekről*, *faeszköz-árusokról* másutt már tettem említést. Nyár végén rendszeresen felszekereztek a Sajó-völgyön a hevesi *dinnyések*. Főleg Hortból és Csányból jöttek, s gyakran gabonáért cserélték portékájukat. Vadnárról és Sajószentpéterről *bolgár kertészek* hozták árulni paprikájukat, paradicsomukat. A bányatelepeken alkalmanként szőlőt, gyümölcsöt árultak szerkes gyümölcsárusok. Eger felől jöttek a vándor *cserepesek*, akik gabonáért adták cserébe a tejesköcsögöket, virágcserepeket, baromfiitatókat. (Meglepő, hogy az Alföldig lejáró gömöri vándorfazekások emlékére nem bukkantam gyűjtésem során.) Sokan emlékeznek a *portéás zsidóra*, aki vasért, rongyért, csontért, edényeket, virágcserepeket, gyerekjátékokat adott cserébe. A II. világháború után vándorcigányok vették át ezt a szerepet.⁷⁵ Az idős adatközlők emlékezetében még elevenen él a *piócás*, aki üvegekbe számolta sajátos áruját.

Jellegzetes alakja volt a régi kereskedelemnek a *bosnyák*, akire ugyancsak jól emlékeznek még az idősebb adatközlők. Volt, aki csak a vásárokon látta, mások szerint falvainkban is meg-megjelent. Nagy „tálca” volt a nyakába akasztva, telerakva nadrágszíjakkal, borotvával, ollókkal, tűvel, késekkel, bicskákkal, s néha görbebotokat is cipelt magával.⁷⁶

Rendszeresen látogatták településeinket *vándor herélők*, akik a malacokat herélték, de voltak köztük, akik a lovak és bikák ivartalanítását is el tudták végezni. (A II. világháború után ezt már állatorvosra bízta.) Megjelent Bánhorvátiból is egy herélő ember, aki az állatgyógyításhoz is kitűnően értett. Azt tartották róla, hogy képes elűzni

72. BMÁL. Acta Pol. XXII. I. 324.

73. BMÁL. Acta Pol. XXII. I. 337.

74. BMÁL. Acta Pol. XXII. I. 74.

75. *Bodgál Ferenc* gyűjtése szerint a Sajó-parton az 1910-es 20-as évektől mintegy 30 fős cigány csoport élt, akik még 1960-ban is fűrókészítéssel foglalkoztak, de hivatalosan, engedéllyel rendelkező csont- és bőrkereskedők voltak. (EA. 6309. 8.)

76. A putnoki vásárok bosnyákjáról: *Faggyas István*: Bosnyák árusok a putnoki vásárokon. *Balassa Iván–Újváry Zoltán* (szerk.): Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Debrecen 1982. 427–430.; A kérdésről összegzően: *Dankó Imre*: Wandernde Händler aus Bosnien. Ethnographica et folkloristica Carpathica 2. Debrecen 1981. 81–88.

a háztól a patkányokat is.⁷⁷ Barcikán jól ismert állatgyógyító volt Tóth József, akit a szomszédos falvakba is elhívtak a gazdák, hogy a jószágaikat meggyógyítsa.

* * *

Ha a fentieket összegezzük, akkor Kazincbarcika hagyományos műveltségéről és annak gazdasági kapcsolatairól jellegzetes kettősség állapítható meg. Jellemzője egy sajátos Sajó-völgyi kultúra, a táji feltételekhez való alkalmazkodás általános trendje, de jellemzője a polgárosodásnak, átalakulásnak a sokszínűsége is, ami az előbbieket egyre inkább megbontotta. A *sajóvölgyiség* meghatározott szerepét a táji munkamegosztás szövetében erőteljes belső differenciálódás váltotta fel, ill. alakította, ami már nem a táji, hanem a társadalmi munkamegosztás szempontjait érvényesítette elsősorban. Segítette és gyorsította ezt a folyamatot a népességszám gyors növekedése, a beköltözők nagy száma, ami fél évszázad alatt megtízszerezte a népességet, valamint az ezzel együtt járó generációváltás: Kazincbarcika ma hazánk egyik „legfiatalabb” városa – a népesség átlagos életkorát tekintve.

A paraszti kultúra gyors átalakulásánál figyelembe kell természetesen vennünk azt is, hogy ez a folyamat országosan lezajló történésekkel esett egybe, ami hazánk más területein is megbontotta a paraszti létforma tradicionális kereteit. Itt azonban ennek a folyamatban igen korai előzményei voltak, amint erre fentebb már rámutattam. Mégis, él ma a városban egy kis létszámú, idős generáció, akik egyfajta folyamatosságot képviselnek az egykori paraszti világ és a mai „szocialista” város között. (Életútjuk vizsgálata igen tanulságos szociológiai eredményeket hozhatna!) Bár falvaink között már az I. világháborút követően sem voltak különösebb ellentétek, s gyakori volt az összeházasodás is, ami bizonyára a lényegében homogén vallási összetételnek is eredménye, a *barcikaiság*, *berenteiség* lényegében máig nem oldódott fel az összetartozás elfogadásában. Pedig a három falu fiataljai a két világháború között is jó kapcsolatban voltak, együtt jártak templomba vasárnap (Barcika és Kazinc reformátusai), s talán az is jellemző, hogy nem bukkantam semmiféle falucsúfoló nyomára, ami a szomszédos település népét, ill. azok másságát, különállóságát hangsúlyozná. „Úgy éltek egymáshoz szorulva a falvak, mint embernek az ujjai!” – fogalmaz egy adatközlőm,⁷⁸ s ennél pontosabbat talán nem is lehet mondani.

Bár az új város felépülése egy csomó idős embert is bekényszerített a panelházakba – nem kevés indulatot, feszültséget kiváltva –, kis területeken megmaradt a korábbi falutelepülések egy-egy házsora (pl. Alsó-Barcika), s gyakran megőrződtek a korábbi szomszédosági, rokonai kapcsolatok is ezeken a helyeken. A tősgyökeres lakosság közé itt csak néhány család költözött, az utód nélkül kihalt idősök helyére. Bár – főleg 1956 után – számuk lecsökkent, napjainkban újra sokan járnak templomba, s az elmúlt

77. Barczikay István 68 éves adatközlő kerek történetet mondott el erről a tevékenységről: „Egy esztendőben annyi patkány volt, hogy az udvaron úgy szaladgált, mint az *aprólék!* Az ól fala tele volt lyukkal! Jött az öreg Csuzi bácsi, a herélő Bánhorvátiból, azt mondja, hogy ő elüzi a patkányt, ha megfizetjük. Bement az ólba, belülről betámasztotta az ajtót. Hogy mit csinált, azt nem hagyta nézni! 15–20 percig motoszkált az ólban, kijött, azt mondta, hogy mostmár kéri a pénzt meg egy pohár bort. (Anyám 100 pengőt ígért neki, ha a patkányokat elüzi!) Azt mondta, hogy menjek ki az állomás felé, s nézzem meg, hogy mennek-e már a patkányok! Szaladtam, kis gyerek voltam! A patkányok úgy masíroztak az úton, mint a hadsereg! Elküldte őket máshová! Hogy a nyavajába csinálta, ma sem tudom? Nekünk egy patkány nem maradt a háznál.” Sgy. 1988. A főregüzés hiedelméről általában: Magyar néprajzi lexikon 2. Budapest 1979. 144–145.

78. Sgy. Nagy Béla 58 éves

években növekedett a vallás összetartó ereje. (Magam nem vizsgáltam e népszokások változását, eltűnését, de annyi biztos, hogy a II. világháború után pár évig még jártak betlehemesek Barcikán!)

A gyors változásokra az emberek – korábbi helyzetük és mentalitásuk függvényében – különböző módon reagálnak, más-más módon ítélik meg azokat. A legnagyobb válságot az idős generációban a mezőgazdálkodás lehetőségeinek lecsökkenése okozta. „A városodás itt a mezőgazdaságot megtaposta! Nem tudtunk gazdálkodni tovább! Megvettem a traktort, nem engedtek ki velem az országútra, el kellett adni!” – mondja egyik adatközlő.⁷⁹ Mások egyszerűen csodálják a felgyorsult élettempót: „Az én időmben itt még bicikli is alig volt! Biciklin csak a vasutasok meg a bányászok jártak, a gazdálkodó emberek soha.” Ám az idős barcikaiak nem ezeket a változásokat szánják leginkább. Befejezésként újra nem kívánok pontosabban fogalmazni náluk: „A városiasodás az emberek gondolkodását is megváltoztatta! Kivették belőle a régi szokást, hagyományokat... Addig vasárnap templom után elmentünk a sógoréknál, barátoknál, bárhová. Most ez már nincs: leül mindenki a tévé elé! A régen összekötött rokonságot a tévé szétmargolta! De azért ez még mindig egy kis külön falu a város szélén!”⁸⁰

ETHNOGRAPHISCHE AUFZEICHNUNGEN ÜBER KAZINCBARCIKA (besonders hinsichtlich der Abläufe in der Lebensweise und im Warenaustausch)

Für den Forscher des Volkslebens bedeutet es eine ganz spezielle Aufgabe, die traditionelle Kultur und vor allem die Wirtschaftsethnographie eines Ortes wie *Kazincbarcika* zu untersuchen. Hierbei handelt es sich um ein ganz spezifisches Produkt der wirtschaftlichen Entwicklung in Ungarn nach dem zweiten Weltkrieg, nämlich um eine sogenannte sozialistische Stadt, die aus den Ortschaften *Alsó- und Felsőbarcika*, *Sajókazinc* und *Berente* zusammengelegt worden war. Grundlage hierfür war die Grossindustrie – hier in erster Linie die chemische Industrie – in ihrer regionalen Entwicklung. Im Zuge dieser verschwanden die einstigen Dorfsiedlungen nahezu spurlos von der Landkarte, und einher damit veränderte sich auch die gesamte Lebensweise des Ortes, seine Gesamtantlitz. Mit der vorliegenden Studie will der Autor nicht Kritik üben an der Praxis der ungarischen Wirtschaft während der vergangenen Jahrzehnte, sondern vielmehr eine Untersuchung anstellen, in welcher Art und Weise – gemessen an Mittel- und Osteuropa – sich am Rande einer modernen Industriestadt einzelne Elemente der herkömmlichen Lebensweise erhalten haben, und wie die Tendenzen dieses Wandels auszuwerten sind.

Aufgrund der Forschungen in den Jahren 1988/89 konnte in der herkömmlichen Kultur von Kazincbarcika und in ihren wirtschaftlichen Beziehungen ein ganz spezifischer Zwiespalt festgestellt werden. Charakteristisch für diesen sind die spezifische Kultur im Tal der Sajó, die Anpassung an die Bedingungen in einem Flusstal, das gleichzeitig den Übergang zwischen Tiefebene und Hügellandschaft darstellt, sowie die Anpassung an landschaftliche Gegebenheiten, andererseits aber auch die Verbürgerlichung, die Vielfalt des Wandels in der Kultur, wodurch der Rahmen der ersteren

79. Sgy. 1988.

80. B. I. adatközlő. Sgy. 1988.

Erscheinung immer mehr gesprengt wurde. Der rapide Bevölkerungszuwachs beschleunigte den Wandlungsprozess nur noch. Ständig nahm die Zahl der Neuansiedler zu, und es kam zu einem Generationswechsel. Natürlich hatte die starke Auswirkungen auf die gesellschaftlichen Abläufe, und veränderte das frühere Antlitz der Kultur von Grund auf. In der Studie werden die Einzelheiten dessen aufgeschlüsselt, um somit anhand eines lokalen Beispiels zahlreiche allgemeine Züge beim Wandel der traditionellen Kultur in Ungarn zu beleuchten.

Gyula Viga